

др Василије Драгосављевић*
Научни сарадник
Историјски институт Београд

ШТАМПАНА ГЛАСИЛА ЈНП ЗБОР О ПОЛИТИЧКО- БЕЗБЕДНОСНОЈ СИТУАЦИЈИ У БАНОВИНИ ХРВАТСКОЈ (1939–1940)

Апстракт: Српско-хрватски споразум и стварање Бановине Хрватске 1939. г. представљају централни политички догађај у последњим годинама постојања југословенске монархије и уједно представљају врхунац дугорочног процеса унутрашње дезинтеграције прве југословенске државе. Циљ овог рада је да кроз анализу текстова у зборашкој публицистици осветли питање става вођства ове политичке организације према политичкој и безбедносној ситуацији у Бановини Хрватској са посебним освртом на судбину српског становништва чије је страдање представљало прелудијум за геноцид који ће усташки режим спровести над Србима у тзв. Независној Држави Хрватској током Другог светског рата.

Кључне речи: ЈНП Збор, српско-хрватски споразум, Бановина Хрватска, Хрватска сељачка странка, Хрватска сељачка заштита, франковци, сепаратизам, терор

ЈНП Збор настао је након Марсејског атентата у октобру 1934. г. уједињењем више југоинтегралистичких политичких организација које су баштиниле идеологију и чланство Организације југословенских националиста (ОРЈУНА). Ослањајући се на идеолошки легат ОРЈУНЕ и под јаким утицајем неоројалистичког покрета Француска акција, вођство ЈНП Збор развило је јединствен идеолошки конструкт и политичке методе које су их издвајале од остатка политичке сцене КЈ.¹ Став ЈНП Збор према српско-хрватском споразуму и стварању Бановине Хрватске (БХ) занимљив је и значајан за проучавање из неколико аспеката. Као заступник теорије интегралног југословенства, Збор је имао присталице у свим крајевима и међу свим народима КЈ, што представља јединствен случај који је омогућавао вођству покрета да из прве руке добија информације о политичко-безбедносној ситуацији у БХ, као и да испрати реакције других

*v.dragosavljevic@yahoo.com

¹ За више информација о идеологији и политичкој пракси ЈНП Збор види - Василије Драгосављевић, *Друга Европа и Краљевина Југославија: ЈНП Збор (1934-1941)*, Нови Сад 2022.

делова југословенске државе на новонастало политичко стање. Иако је стајао на позицијама бескомпромисног националног унитаризма Збор, услед снажних идејних утицаја Француске акције, није априори одбацавао федерализам као решење.² Стога оцена вођства ЈНП Збор о политичким кретањима у БХ није била оптерећена доктринарним негативним ставом према процесу федерализације већ се заснивала искључиво на критици функционалности спроведеног модела.

Од свог оснивања ЈНП Збор је пажљиво пратио политичко-безбедносну ситуацију у Савској и Приморској бановини и развој аутономистичко-сепаратистичких тенденција унутар хрватског националног покрета под доминацијом Хрватске сељачке странке (ХСС).³ Према Љотићу, од Марсејског агентата започео је процес опадања ауторитета државних органа на овом подручју,⁴ о чему сведоче многобројни извештаји о терору чланова ХСС над присталицама владине листе на парламентарним изборима 1935.⁵ ЈНП Збор је преко својих штампаних гласила упозоравао јавност да је ХСС 9. 5. 1937. у општинама у Савској и Приморској бановини у којима је био на власти донео одлуку о „презрењу према законима Краљевине Југославије“, тј. о суспензији свих закона које су доносиле београдске владе. Поред тога, зборашка гласила прва су скренула пажњу и на чињеницу да је ХСС створио сопствену партијску милицију Хрватске сељачке чете⁶ које спроводе терор над свим политичким противницима ХСС у Савској и Приморској бановини.⁷ У бројним чланцима Љотић је маркирао председника владе Милана Стојадиновића⁸ и министра унутрашњих послова Антона Корошеца⁹ као главне виновнике узапредовалог процеса

² В. Драгосављевић, н.д. стр. 120-121.

³ О амбивалентном односу ЈНП Збор и ХСС види – Василије Драгосављевић, ЈНП Збор и концепт српске државности, *Наука и савремени универзитет: Савремено друштво и наука*, Ниш 2019, стр. 272-292.

⁴ Д. Љотић, „Клевета“, *Билтен*, год. I бр. 35-36, 28. 12. 1939.

⁵ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941: I Друштво и држава*, Београд 1996, 331-332.

⁶ Прави назив милиције ХСС био је Хрватска сељачка заштита (ХСЗ) али је то име постало познато широј јавности тек након избора 1938. када је ова парамилитаристичка организација изашла из илегале.

⁷ Д. Љотић, „Вест о Љутњи и претњи“, *Отаџбина*, бр.171, новембар 1937.

⁸ Д. Љотић, „Предаја интерпелације Стојадиновића и другова скупштини и сенату“, *Билтен*, год. I бр. 16 12. 6. 1939; Д. Љотић, „Др Стојадиновић брани национализам и југословенско јединство“, *Билтен*, год. I бр. 17, 19. 6. 1939 Д. Љотић, „Наше мишљење о акцији др Милана Стојадиновића и његових пријатеља“, *Билтен*, год. I бр. 17, 19. 6. 1939.

⁹ Д. Љотић, „Једно чудно мишљење“, *Билтен*, год. II бр. 39, 21. 2. 1940; Као министар унутрашњих послова Корошец је подстакао вођство ХСС да формира ХСЗ, наводно као снаге које би асистирале полицији у борби против комунистичког покрета. (Види: Željko Karaula, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb 2015, 330-334).

изградње парадржавних институција ХСС у Савској и Приморској бановини. Поред владајуће Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), према Љотићу, не мању одговорност за стање у хрватским крајевима носе и партије Удружене опозиције (УО), које су заједничким наступима са ХСС на парламентарним изборима 1935. и 1938. г., као и споразумом у Фаркашићу из 1937. г., легитимизовале хрватске захтеве за ревизијом устава и обезбедиле сепаратистичкој политици ХСС подршку српског гласачког тела.¹⁰

Љотић је сматрао да је режим ХСС неспособан да управља БХ и да ће у њој пре или касније доћи до анархије. Према Љотићу, хрватски народни фронт предвођен ХСС представља неодрживу коалицију три међусобно супротстављене скупине. Прву групу чине чланови оригиналног ХСС – то је хрватско сељаштво које је ХСС придобио демагошким пропагандом тзв. сељачких праваца – утопистичком визијом хрватске републике у којој ће интереси сељаштва бити на првом месту и у којој неће бити пореза и регрутације. Другу групу чине присталице Хрватске странке права (ХСП) – тзв. франковци и усташе чије се вођство налази у иностранству и одатле организује теористичке нападе у КЈ. Ова група пристала је уз ХСС колико да себи омогући јавно деловање али заправо ишчекује прилику да преотме вођство народног покрета од ХСС и покрене оружану сецесију од КЈ. Трећу скупину чине прикривени чланови КПЈ који су хрватском покрету пришли са идејом да путем инфилтрације у органе ХСС обезбеде деловање подземних комунистичких ћелија и припреме терен за покретање пролетерске револуције. Према Љотићу, сукоб између ове три струје које су међусобно повезане ислјучиво мржњом према Србима и југословенској држави је неминован и резултоваће грађанским ратом.¹¹ Догађаји који су уследили након потписивања споразума Цветковић-Мачек 26.8.1939 г. дали су Љотићу за право. Један од првих потеза режима ХСС у хрватским крајевима била је најава да ће власти БХ отпустити и укинути пензије свим државним службеницима који су се својим деловањем огрешили о хрватски народ и да ће амнестирати све Хрвате који су осуђени за политичке деликте (чак и терористе који су учествовали у атентату на краља Александра у Загребу 1933. г.).¹² Љотић је тврдио да је ХСС формирао тзв. Црну књигу - картотеку свих својих политичких противника са неких 200 имена Срба и хрватских лојалиста који су од стране ХСС осуђени на смрт а спровођење

¹⁰ Д. Љотић, „Нови споразум Удружене опозиције“, *Отаџбина*, бр. 167, октобар 1937; Д. Љотић, „УО и споразум“, *Билтен*, год. I бр. 24, 28. 8. 1939.

¹¹ Д. Љотић, „Лајбек је закопчан“, *Билтен*, . II бр. 37, 14. 1. 1940; Д. Љотић, „Расцеп ХСС у граду и срезу Славонски Брод“, *Билтен*, год. II бр. 42, 2. 4. 1940.

¹² Д. Љотић, „Бановина Хрватска неће плаћати пензије онима који су верно служили Југославији“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939; Д. Љотић, „Природне последице споразума“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939.

пресуде поверено је ХСЗ.¹³ После Мачековог повратака у Загреб, након потписивања споразума, приређене су свечаности током којих су чланови ХСЗ започели погром над Србима и хрватским лојалистима. Током наредних дана припадници ХСЗ убили су старешину загребачких сокола Драгутина Крамера (2.9), једног полицијског стражара (3.9)¹⁴ и претукли неколико службеника загребачке полиције и државних железница.¹⁵ Слични злочини наставили су да се нижу и током октобра када су чланови ХСЗ убили полицијског стражара Роксандића заједно са његовом супругом (13.10.) и извршили напад на жандармеријску патролу у коме су тешко рањена два жандарма (14.10.). Терор ХСЗ није био ограничен само на Загреб. У ноћи 13. октобра припадници ХСЗ су надомак Сиска зауставили аутобус и из њега отели и убили среског рачуновођу Манета Топића наочиглед педесет путника који су касније током истраге тврдили да нису видели ни дело ни починиоце. Исте ноћи припадници ХСЗ претукли су на смрт чувара пруге Живојина Цветановића у селу Кукујевци у Срему надомак Београда.¹⁶ У Мостару франковачка руља скидала је државне заставе са приватних кућа а банске власти су наредиле искључиву употребу латинице у званичној кореспонденцији и спровеле отпуштање свих Срба и југословенски оријентисаних Хрвата и Муслимана из јавних служби. Локалне полицијске власти забраниле су 9. октобра јавно обележавање Марсејског атентата а франковци су манифестовали по улицама певајући песму: „Поред Дрине пружила се жица, та жица је хрватска граница.“¹⁷

Потпуни слом система јавне безбедности приморао је и самог вођу ХСС да упути јавни апел „грађанима Загреба и све Хрватске“ да помогну ХСЗ и банским властима да успоставе ред и да се „престане са заплотњачким нападима и убиствима.“ Овај апел је, по Љотићу, представљао доказ да је Мачек изгубио контролу над догађајима и да су банске власти немоћне да спрече терор и анархију који владају на подручју БХ. Љотић је нагласио цинизам Мачековог „фарисејског апела“ – он моли да се помогне ХСЗ да уведе ред, а ХСЗ је заправо главни генератор нереда и терора, завршавајући захтевом да се ХСЗ што пре распусти.¹⁸ Насупрот Мачековим апелима, безбедносна ситуација у Загребу је ескалирала а жртве насиља ХСЗ и франковачких екстремиста све чешће су били Хрвати, чак и чланови владајуће ХСС. Током првих дана новембра (7-10.11) франковци су изболи ножевима и бајонетима три човека у центру Загреба. Сви страдали били

¹³ Д. Љотић, „Извештај из Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939; Д. Љотић, „Из писма једног честитог југословена из Загорја“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

¹⁴ Д. Љотић, „Извештај из Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939.

¹⁵ Д. Љотић, „Природне последице споразума“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939.

¹⁶ Д. Љотић, „По примеру Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

¹⁷ Д. Љотић, „Извештај из Мостара“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939.

¹⁸ Д. Љотић, „Нисмо мислили“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939.

су етнички Хрвати које су франковци прогласили за чланове четничких удружења. У ноћи 5. новембра у кафани у центру Загреба неколико чланова ХСЗ је ухапсило функционера ХСС Стјепана Ивановића под оптужбом да је „четник“ и изложило га вишесатном пребијању и тортури наочиглед присутних гостију. У свим наведеним случајевима полиција је остала пасивна. Према Љотићу, службеници загребачке полиције су деморалисани и уплашени за своје животе, а степен губитка њиховог ауторитета огледао се и у томе што су полицијске патроле пратили наоружани чланови ХСЗ како би их заштитили од напада франковаца.¹⁹ Љотић је упозоравао јавност да се унутар загребачке полиције спроводи систематска чистка српских и југословенски оријентисаних кадрова, а да се на њихово места доводе чланови ХСС и ХСЗ. Овај процес досегао је кулминацију 14. децембра 1939. г. на скупштини загребачке полицијске страже. Револтиран што у управу није изабран ниједан Србин, Обрад Залад изазвао је својим примедбама одијум незадовољства присутних који су насрнули на њега уз повике да Србе у БХ треба уништити. Залад је ударен сабљом по глави и тешко претучен, а касније је и отпуштен из службе.²⁰

Пад ауторитета режима ХСС у БХ пратио је и процес унутрашње дезинтеграције некадашње највеће хрватске политичке партије. Врх странке потресао је сукоб потпредседника Кошутића и Крњевића који су се међусобно надметали за Мачекову наклоност и истовремено заједнички радили против Шубашића са циљем да неко од њих преузме функцију бана.²¹ Сам Шубашић био је непопуларан у редовима ХСС јер је сматран за „човека двора“²² а Крњевић и Кошутић су преко својих људи у ХСЗ уместо њега водили кадровску политику у банској администрацији.²³ Слична ситуација развијала се и у локалним подружницама странке. У Сплиту који се налазио под доминацијом франковаца и комуниста²⁴ локални одбор ХСС поделио се на два завађена табора чији су чланови претили једни другима убиством и паљењем кућа, тако да је полиција морала да развађа њихове туче и да штити оне којима су њихови страначки другови угрожавали безбедност.²⁵ Истовремено, Самостална демократска странка (СДС) преко које је ХСС контролисао српске крајеве у БХ под општим утиском слома система јавне

¹⁹ Д. Љотић, „Извештај из Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

²⁰ Д. Љотић, „Туча на скупштини загребачке полицијске страже“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

²¹ Д. Љотић, „Прилике у ХСС“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

²² Д. Љотић, „Извештај са Сушака“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

²³ Д. Љотић, „Невоље др Шубашића“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

²⁴ Д. Љотић, „Извештај из Сплита“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939; Д. Љотић, „Безглавост“, *Билтен*, год. I бр. 31, 1. 11. 1939.

²⁵ Д. Љотић, „Посета бана доктора Шубашића Далмацији“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

безбедности почиње да губи упориште међу својим бирачима²⁶ – поједине српске општине дижу побуне против начелника из СДС,²⁷ а представници странке више не смеју да се појаве у низу насеља у Лици, Кордуну и Банији јер их народ дочекује батинама и пуцњима из ватреног оружја.²⁸

Спирала насиља настављала се и у провинцији током децембра 1939. г. На скупу ХСС у Доњем Михолцу на коме је говорио Крњевић припадници ХСЗ скинули су државну заставу са зграде општине и изболи ножевима Србина који је покушао да их спречи.²⁹ Срби из села Српски Палањак жалили су се банским властима да их припадници ХСЗ терају са њиховихседа и да су двојицу њихових комшија претукли а једног ухапсили и одвели у непознатом правцу.³⁰ Чланови ХСЗ из Славонског Брода скинули су табле са државним грбом и уз травестију укупног обреда и певање погребних песама исте бацили у реку Саву.³¹ Исти одред је почетком јануара 1940. на православни Божић напао и демолирао просторије Југораса не базирајући се много на чињеницу да је вођа ове организације сам председник владе Драгиша Цветковић.³²

Потпуни изостанак реакције владе на дешавања у БХ Љотић је објашњавао првенствено заблудима кнеза Павла Карађорђевића и личним интересима председника владе Цветковића. Према Љотићу, кнез, као и добар део владајућих кругова, има погрешно уверење да је хрватско питање решено споразумом Цветковић-Мачек и да ће се ситуација у БХ временом смирити.³³ Председник владе Цветковић свестан је своје политичке ирелевантности и чињенице да постигнути споразум чини једину потпору његове власти. Он се стога не усуђује да позове Мачека и ХСС на одговорност и тако угрози споразум и спремно толерише злочине над Србима продужавајући на тај начин мандат своје владе током кога је путем злоупотреба службеног положаја и корупције стекао огромно лично богатство.³⁴ Потврду овим Љотићевим запажањима давали су и ирационални потези председника владе који је 3. децембра 1939. г. дошао на прославу загребачке ХСЗ и овој илегалној партијској милицији из државне

²⁶ Д. Љотић, „Људи са кореном“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

²⁷ Д. Љотић, „Допис из Сиска“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

²⁸ Д. Љотић, „Људи са кореном“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

²⁹ Д. Љотић, „Из једног писма неколицине хрватских сељака из Славоније“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

³⁰ Д. Љотић, „Допис из Сиска“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

³¹ Д. Љотић, „Скидање натписних табли са зграда државних установа у Славонском Броду“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

³² Д. Љотић, „Нови подвизи Грађанске заштите у Славонском Броду“, *Билтен*, год. II бр.37, 14. 1. 1940.

³³ Д. Љотић, „Прво писмо“, *Наша борба*, год. I бр. 2, 14. 9. 1941.

³⁴ Д. Љотић, „Трагикомедија у драми“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

касе исплатио 625 хиљада динара (плус 10 хиљада динара као свој лични поклон) правдајући се да је ХСЗ легализована од стране хрватског народа. Цветковић је додатно компромитовао ауторитет своје функције тако што је прихватио чин почасног сатника (пуковника) ХСЗ и, према Љотићу, на прослави под дејством велике количине алкохола чак ставио и шешир ХСЗ на своју главу.³⁵

Цветковићева легализација рада ХСЗ коју је следила одлука банске управе да иста врши полицијску службу у Загребу заједно са полицијом уз пуну плату обезбеђену из државног буџета довела је до привремене стабилизације безбедносне ситуације у граду. У провинцији, где људство ХСЗ није добило плату, све су тежи инциденти чији бестијални и патолошки карактер најбоље осликавају догађаји који су се десили у јануару 1940. г. у селима Света Клара и Лудина. Почетком јануара у Св. Клари патрола ХСЗ ухапсила је петорицу Рома под оптужбом да су украли свадбену хаљину и изручила их суду у Загребу који је пресудио да оптужени нису криви и пустио их на слободу. Револтирним овом одлуком суда, чланови локалне ХСЗ упали су у ромско насеље и уз батине ухапсили тринаест Рома и још два Србина које су прогласили четницима. Пуних пет сати чланови ХСЗ су тукли и мучили ухапшене, терали их да ходају по жеравици, пекли их изнад ватре и боли их бајонетима, терајући их при томе да певају уз навијање хиљаду хрватских сељака који су се окупили да гледају линч. Сличан догађај одиграо се 4. јануара 1940. г. у селу Лудина насељеном чешким становништвом које је раније у неколико наврата одбило да гласа за ХСС. Као чин освете, чете ХСЗ из околних хрватских села упале су рано ујутру у Лудину и уз бруталну употребу силе започеле претрес кућа тражећи наводно скривено оружје. Поједини Чеси пружили су отпор тако да је дошло до масовне туче и пушкарања, те су одреди ХСЗ након неколико сати били приморани да се повуку. Неколико стотина Чеха је тешко претучено, двојица су умрла од задобијених повреда а делегација која је отишла да протестује код банских власти наишла је на зид ћутања. Огорчено становништво чешких насеља у Мославини и околини Дарувара одговорило је организовањем сопствених наоружаних група које је требало да се одупру безакоњу и терору ХСЗ.³⁶ Слична реакција на разуздани терор ХСЗ примећена је и на конференцији бановинског одбора ЈРЗ у Огулину где су представници Срба из Лике, Кордуна и Баније донели резолуцију у којој се тражи да се ове области издвоје из Бановине Хрватске и прикључе Врбаској бановини. Председник владе Цветковић који је био присутан на

³⁵ Д. Љотић, „Председник владе на забави Хрватске грађанске заштите у Загребу“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939; Д. Љотић, „Помоћ Хрватској грађанској и сељачкој заштити“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

³⁶ Д. Љотић, „Крвава дела Сељачке заштите“, *Билтен*, год. II бр. 37, 14. 1. 1940.

конференцији није се усудио та опонира присутнима и напустио је скуп без коментара.³⁷

Процес урушавања Мачековог режима у БХ додатно је убрзао сукоб ХСС са франковцима и усташама који је започео у новембру 1939. г. победом франковачке листе на студентским изборима на Загребачком универзитету. Франковачки студенти организовали су демонстрације на централном градском тргу где су клицали пароле попут: „Живео доктор Анте Павелић“, „Живела независна држава Хрватска“, „Доле југословенска заштита“ и „Доле издајница Мачек.“³⁸ Поводом овог догађаја, Љотић је у чланку „Керенштина“³⁹ предвиђао скори слом власти ХСС речима: „Али маса не виче само против Београда, против Влаха и Цигана. Та маса данас виче и урла и против господина Мачека. Она није задовољна оним што јој је г. Мачек дозволио: да некажњено убија и премлаћује – она хоће више.“ Вођа ХСС је у фебруару 1940. покушао да спречи успон франковачког утицаја хапшењем Милана Будака и Стјепана Бућа, али је овај потез банских власти изазвао контраефекат. Територија БХ преплављена је франковачким лцима у којима је Мачек пежоративно апострофиран као „Словенац који се на силу угурао“ у хрватско вођство да би „спасао Југославију тј. Велику Србију,⁴⁰ да је „признао влашког краља“ и постао „хрватождерски министар“ у београдској влади.⁴¹ Вођа ХСС оптуживан је да је на свим изборима пред хрватски народ излазио са порукама да ради у споразуму са Павелићем, а да у пракси прогони франковце и усташе⁴² и да влада диктаторским методама које су примењивали режими Живковића и Јевтића. Према франковцима, БХ представља „српски протекторат“ којим владају Мачек, Вилдер и остали „Славо-срби.“⁴³ Сукоб са франковцима резултовао је потпуним губитком ауторитета власти ХСС на просторима Далмације и Хрватског приморија – области које су се налазиле под предоминантним утицајем франковачког и комунистичког покрета.⁴⁴ Током дугогодишње сарадње франковци су успели да инфилтрирају велики број

³⁷ Д. Љотић, „Конференција Драгише Цветковића у Огулину“, *Билтен*, год. II бр. 37, 14. 1. 1940.

³⁸ Д. Љотић, „Извештај из Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939; Д. Љотић, „Демонстрације на загребачком универзитету 17. новембра 1939“, *Билтен*, год. I бр. 33/34, 1. 12. 1939.

³⁹ Д. Љотић, „Керенштина“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

⁴⁰ Д. Љотић, „Извештај из Дубровника“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁴¹ Д. Љотић, „Прилике у Бановини Хрватској“, *Билтен*, год. II бр. 40, 7. 3. 1940.

⁴² Д. Љотић, „Летци против ХСС“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁴³ Д. Љотић, „Извештај из Дубровника“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁴⁴ Д. Љотић, „Посета бана доктора Шубашића Далмацији“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

својих кадрова унутар партијске организације ХСС,⁴⁵ нарочито у оквиру страначке милиције ХСЗ, тако да је након хапшења Бућа и Будака вођство ХСС изгубило контролу над великим бројем одреда ХСЗ над којима су команду преузели франковачки елементи. Одметнути од банских власти ови одреди почињу да самовољно секу и продају државну и приватну шуму,⁴⁶ пљачкају⁴⁷ и рекетирају богате појединце и утерују дугове приватних лица за новчану надокнаду не обазирјући се много на етничку припадност оних од којих је изнуђиван новац.⁴⁸ Нарочито мучан утисак међу хрватским становништвом оставила је пракса самовољног батинања појединаца од стране чланова ХСЗ.⁴⁹ О слому система јавне безбедности у БХ речито говоре циркуларна наређења Ђуке Кемфеље, главнокомандујућег ХСЗ, у којима се констатује да се у провинцији редовно убијају и пљачкају сељаци који се ноћу враћају са вашара и пијаце и наређује локалним одредима ХСЗ да починиоце предају суду или их казне (убију) на лицу места. У наставку Кемфеља забрањује људству ХСЗ да самовољно претреса и одузима предмете од вредности, али их истовремено овлашћује да могу физичком силом спречити све политичке састанке и зборове које није сазвао ХСС и „избатинати њихове сазиваче и говорнике.“⁵⁰ О степену незадовољства хрватског становништва криминалним поступцима ХСЗ речито говори пример да су становници једног хрватског села са слављем дочекали патролу жандармерије која је дошла да ухапси вођу локалног одреда ХСЗ и да су чак асистирали у хапшењу и спровођењу изгредника.⁵¹

Свој нарушени углед међу хрватским националистима Мачек је покушао да компензује додатним притиском на централну владу преко својих политичких савезника ван БХ. Преко хрватских министара у влади и уз подршку Антона Корошеца⁵² ХСС помаже деловање аутономашких и сепаратистичких снага у Црној Гори,⁵³ Косову и Метохији,⁵⁴ Македонији,

---

⁴⁵ Према речима Еде Булата вође франковачко-ушашког крила унутар ХСС и командантa сплитске ХСЗ: „У Заштити ми имамо преко 70% својих присталица... Ми бисмо могли Заштиту да поцепамо, али нећемо. Ми знадемо добро ко су наши, али Мачек не зна који су његови.“ Види – Karaula, n.d., 350-351.

⁴⁶ Д. Љотић, „Извештај из Славоније“, *Билтен*, год. II бр. 42, 2. 4. 1940; Д. Љотић, „Из сељачких писама Славоније“, *Билтен*, год. II бр. 42, 2. 4. 1940.

⁴⁷ Д. Љотић, „Унутрашњи преглед“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁴⁸ Karaula, n.d., 298, 301, 365, 369, 423-424.

⁴⁹ Д. Љотић, „Унутрашњи преглед“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁵⁰ Д. Љотић, „Једна заповест“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁵¹ Д. Љотић, „Закључак“, *Билтен*, год. II бр. 40, 7. 3. 1940.

⁵² Д. Љотић, „Једна изјава“, *Билтен*, год. II бр. 39, 21. 2. 1940.

⁵³ Д. Љотић, „Извештај из Црне Горе“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939.

⁵⁴ Д. Љотић, „Извештај са Косова“, *Билтен*, год. I бр. 31, 1. 11. 1939.

Босни и Херцеговини⁵⁵ и Војводини.⁵⁶ Мачекова намера била је да што више прошири границе БХ и да истовремено помогне да Војводина, Црна Гора, БиХ и Македонија добију што ширу аутономију унутар будуће српске јединице, чиме би се Србија свела на преткумановске границе „од Саве и Дунава до Ристовца.“ Љотић је упозоравао да ће ова политика ХСС довести до тога „не само да се поцепа Југославија већ и да се поцепа Србија и сви крајеви који Србији припадају.“⁵⁷ Парадоксално, у овим плановима Мачек је према Љотићевим сазнањима уживао подршку дела српске опозиције. Уз помоћ Драгољуба Јовановића, он је изазвао расцеп унутар земљорадничке, демократске и радикалне странке и помогао Јовановићу да од отцепљених крила ових партија формира Народну сељачку странку коју је пројектовао као будућег експонента интереса ХСС у српском делу КЈ.⁵⁸ У складу са тиме, Мачек је упутио Јовановића на сарадњу са министром Смољаном који је био задужен за политичку организацију 400 хиљада Хрвата који су остали ван граница БХ. Требало је да они колективно приступе Јовановићевој новој странци и да од ње направе одлучујући политички фактор у српским земљама.⁵⁹ Остатак српске опозиције пошао је за политиком Српског културног клуба позивајући на уједињење свих Срба у јединствену политичку организацију која ће повести борбу за стварање српске јединице унутар КЈ.⁶⁰ Скромне успехе ове политике Љотић је објашњавао чињеницом да је у очима Срба опозиција дубоко компромитована дугогодишњим савезништвом са ХСС које је хрватском покрету дало снагу да од централне владе изнуди стварање БХ, као и свешћу српског народа да ће стварање српске јединице унутар КЈ само додатно угрозити стабилност државе.⁶¹

Због свог децидираног критичког става према споразуму и стварању БХ чланство ЈНП Збор било је изложено претњама, прогонима и нападима од стране режима ХСС, ХСЗ и франковаца. Љотић је скретао пажњу јавности да је од тренутка постизања споразума 26. 8. 1939. г. ЈНП Збор забрањен сваки рад, састанци и предавања и да банске власти спроводе енергични прогон свих збораша.⁶² С друге стране, ни збораша нису зазирали од директних

⁵⁵ Д. Љотић, „Безглавост“, *Билтен*, год. I бр. 31, 1. 11. 1939.

⁵⁶ Д. Љотић, „Закључак“, *Билтен*, год. II бр. 48, 16. 6. 1940.

⁵⁷ Д. Љотић, „Извештај са Косова“, *Билтен*, год. I бр. 31, 1. 11. 1939; Д. Љотић, „Питање даљег преуређења државе“, *Билтен*, год. I бр. 32, 22. 11. 1939.

⁵⁸ Д. Љотић, „Једно отворено писмо“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25. 4. 1940.

⁵⁹ Д. Љотић, „Цепане земљорадничке странке“, *Билтен*, год. II бр. 41, 24. 3. 1940.

⁶⁰ Д. Љотић, „Српски фронт“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939; Д. Љотић, „Српски фронт“, *Билтен*, год. I бр. 27, 11. 9. 1939.

⁶¹ Д. Љотић, „Српска јединица и избори“, *Билтен*, год. II бр. 38, 6. 2. 1940; Д. Љотић Реч две Србима“, *Билтен*, год. II бр. 42, 2. 4. 1940.

⁶² Д. Љотић, „Прогон Збора у Хрватској“, *Билтен*, год. II бр. 39, 21. 2. 1940.

сукоба са хрватским сепаратистима. Међу овим сукобима издваја се случај од 24. марта 1939. г. на Загребачком универзитету када је скупина од 30-ак студената збораша, револтирана демонстрацијама на којима су франковци позивали на повратак Анте Павелића у Загреб, наоружана палицама напала демонстранте и избацила их из зграде.⁶³ У Шибенику збораша су упркос званичној забрани бановинских власти 9. октобра положили венац на споменик краљу Александру приликом чега су их напали франковци и комунисти, те је избила масовна туча у којој је било неколико рањених.⁶⁴ Истакнути члан ЈНП Збор лекар Спасоје Мадираца у свом говору на скупу у Руми изнео је мишљење да је БХ „кукавичлук и јад“ и да ће одиграти улогу „гројанског коња Југославије“ преко кога ће ревизионистичке силе распарчати југословенску државу.⁶⁵ Реагујући на ове речи, срески начелник у Окучанима запретио је Мадираци да ће ускоро „омастити штрик“, тј. бити обешен. У одговор на то Љотић је преко *Билтена* поручио среском начелнику да ће чланови ЈНП Збор спровести освету над њим ако се Мадираци нешто догоди.⁶⁶ Током децембра 1939. г. збораша су успоставили илегалну радио-станицу на подручју Загреба⁶⁷ са које су два пута дневно емитовали вести о изгредима ХСЗ, убиствима, премлаћивањима и прогонима српског становништва и хрватских лојалиста.⁶⁸ Ова активност збораша изазвала је незадовољство у редовима ХСС која је преко својих гласила оптуживала Љотића за „певање јеремијада ради прогона српског народа“ и вођење „деструктивне рушилачке кампање против државе и народа“ ширење панике и лажних вести и опструкцију поретка у БХ. Љотић је у својим полемикама са *Хрватским дневником* одрицао да су ова емитовања дело ЈНП Збор и истовремено јавно позивао гласило ХСС да на суду докаже шта то у овим извештајима не одговара истини.⁶⁹ Поред обавештавања јавности о злочинима режима ХСС, ЈНП Збор помагао је акцију сенатора Петра Зеца који је поставио јединствену листу Срба и југоинтегралистички оријентисаних Хрвата за излазак на општинске изборе у БХ.⁷⁰ Оштар критички став збораша према режиму ХСС у БХ и бројни сукоби са

⁶³ Архив Војске Србије, Пописник бр.17, кутија бр.21, фасцикла бр.1, документ бр. 29.

⁶⁴ Д. Љотић, „Туча у шибеничкој гимназији“, *Билтен*, год. I бр. 30, 16. 10. 1939.

⁶⁵ Архив Југославије (АЈ), Централни пресбиро председништва министарског савета Краљевине Југославије (38),353.

⁶⁶ Д. Љотић, „Један срески начелник за углед“, *Билтен*, год. II бр. 39, 21.2.1940

⁶⁷ Hrvatski državni arhiv (HDA), Grupa VI, Građanske stranke i društva, 1624.

⁶⁸ Д. Љотић, „Клевета“, *Билтен*, год. I бр. 35/36, 28. 12. 1939.

⁶⁹ Д. Љотић, „Јутарњем листу и сличнима што су од пре неки дан почели мислити на државу“, *Билтен*, год. II бр. 37, 14. 1. 1940.

⁷⁰ Д. Љотић, „Општински избори у Бановини Хрватској“, *Билтен*, год. II бр. 45, 12. 5. 1940.

франковцима и члановима ХСЗ довели су до страдалништва великог броја чланова овог покрета.⁷¹ Истиче се случај адвоката доктора Здравка Ленца, бившег жупана загребачке области и истакнутог члана ЈНП Збор у БХ, кога су у ноћи 10. априла 1940. г. непознати починиоци убили ватреним оружјем испред његове куће.⁷² Убијени је већ дуже време био изложен нападима чланова ХСЗ. Три дана након склапања споразума група од 15 чланова ХСЗ напала је Ленца у кафани али је он уз помоћ једног пријатеља успео да их растера.⁷³ У септембру 1939. г. Ленац је поново био мета напада чланова ХСЗ који су у току прославе Мачековог повратка у Загреб упали у његову канцеларију у намери да га убију. Захваљујући прибраности, Ленац је успео да избегне и овај напад – фингирао је потезање пиштоља на нападаче тако да су се чланови ХСЗ разбежали.⁷⁴ Убиство Ленца је оставило мучан утисак на вођство ХСС, наиме убијени је био кум Влатка Мачека тако да је сам вођа ХСС инсистирао да се спроведе темељна истрага током које је као главни осумњичени за убиство приведен један члан загребачке ХСЗ.⁷⁵ Не обазирјући се на ауторитет вође ХСС чланови загребачке ХСЗ упали су под оружјем у зграду полиције и приморали службенике да пусте њиховог саборца из притвора упућујући при томе отворене претње смрћу инспектору који је водио истрагу.⁷⁶ Нехајан став загребачке ХСЗ према Мачековом ауторитету и наређењима, банској власти и полицији откриле су дубок расцеп између политичког вођства ХСС и екстремиста окупљених унутар ХСЗ. Сам Мачек је у приватним круговима изјављивао да зна да му франковци из ХСЗ раде о глави и да је он немоћан да заштити самог себе, а камоли да заустави убице.⁷⁷ Неколико месеци касније група сељака уз подршку одреда ХСЗ опљачкала је Мачеково имање у Купинцу, тако да је вођа ХСС морао да се обрати за помоћ југословенској жандармерији.⁷⁸ Временом су напади на вођство ХСС постајали све дрскији, тако да су у новембру 1940. франковци из ХСЗ извршили бомбашки напад на куће Мачека и

⁷¹ Д. Љотић, „Кад ме питаш право да ти кажем...“, *Билтен*, год. II бр. 45, 12. 5. 1940.

⁷² АЈ, Збирка Др Милан Стојадиновић (37), 21.

⁷³ Архив Србије (АС), фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА), II-72.

⁷⁴ Д. Љотић, „Извештај из Загреба“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4.9.1939

⁷⁵ Д. Љотић, „Доктор Мачек држи да му је живот угрожен“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25. 4. 1940.

⁷⁶ Д. Љотић, „Скандалозно држање Грађанске заштите поводом истраге убиства др Ленца“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25. 4. 1940.

⁷⁷ Д. Љотић, „Доктор Мачек држи да му је живот угрожен“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25.4.1940.

⁷⁸ Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније: Прилози за историју страдања Срба у бановинама Приморској и Савској 1934-1939 и Бановини Хрватској 1939-1941. године*, Београд 2004, стр. 145.

потпредседника ХСС Крњевића.⁷⁹ По Мачековом наређењу, бан Шубашић молио је југословенску жандармерију да реагује и спречи даље изгреде чланова ХСЗ.⁸⁰ Парадоксална ситуација у којој је вођство ХСС тражило од државних органа (жандармерије) да их заштити од парамилитаристичких одреда које је ХСС основао речито говоре о степену франковачко-ушастике инфилтрације у структуре ХСС, ништавном ауторитету банских власти и свеопштој анархији до које је у БХ довео режим ХСС. Закључујући своја размишљања поводом ових догађаја Љотић је оцењивао: „ускоро ћемо имати самог др. Мачека као избеглицу из Хрватске, осим ако не буде више волео да на себи испроба разбеснеле дивље инстинкте масе коју је до јуче обожавао.“⁸¹

Сумирајући своје утиске о српско-хрватском споразуму и режиму терора који је ХСС успоставио у БХ, Љотић закључује да је све то био један опасан и скуп експеримент, спроведен у недоба при томе и неуспешан. Споразум је успео само у томе што је хрватским масама дао све што су тражиле и оне су сада коначно успеле да увиде да извор њихових проблема нису Срби и Југославија већ систем владавине партијске олигархије која у тежњи за моћи и материјалним благостањем ставља сопствене интересе изнад интереса народа и државе. Ово сазнање плаћено је „дивљом анархијом на територији БХ“ и губитком неколико стотина живота Срба и хрватских лојалиста.⁸² И ако је ХСС своју гласачку базу изградио на демагошкој критици неефикасне српске администрације, корупције, диктатуре и терора, за само годину дана испоставило се да је режим који је ХСС успоставио у БХ вишеструко корумпиранији, насилнији и у спровођењу своје политике необузданији од свих претходних југословенских влада. Бестијални терор ХСЗ довео је до потпуног губитка контроле банских власти над српским и другим не-хрватским срезовима бановине који су се нашли на ивици оружане побуне. Администрација БХ потпуно је паралисана одласком школованих државних службеника који су отпуштани искључиво због тога што нису били чланови ХСС, а нестручан кадар попуњен по партијској линији произвео је хаос у управи и економском животу БХ. Под режимом ХСС у најбогатијим деловима БХ, попут Славоније, влада несташица и сиромаштво,⁸³ а у Далмацији и осталим пасивним крајевима чак и глад.⁸⁴ Истовремено, главешине ХСС злоупотребом службеног положаја и изноуђивањем новца

⁷⁹ Ž. Karaula, n.d, 358.

⁸⁰ Д. Љотић, „Чланови Селачке заштите заустављају војне транспорте и шиканирају официре“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25.4.1940.

⁸¹ Д. Љотић, „Закључак“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25.4.1940.

⁸² Д. Љотић, „Кад ме питаш да ти право кажем“, *Билтен*, год. II бр. 45, 12.5.1940.

⁸³ Д. Љотић, „Извештај из Славоније“, *Билтен*, год. II бр. 42, 2. 4. 1940.

⁸⁴ Д. Љотић, „Утисци једног земљорадника збораша са пута по Далмацији“, *Билтен*, год. II бр. 44, 25. 4. 1940.

од својих гласача стекле су велика лична богатства и раскошне виле у Загребу.⁸⁵ Вођа ХСС који је годинама водио кампању за слободне изборе и против јавног гласања сада инсистира на јавном гласању како би уз помоћ терора ХСЗ спречио своје политичке неистомишљенике да покажу своју изборну вољу. Специјалним уредбама он прекраја административне границе како би ликвидирао општине са српском већином и омогућио победу ХСС у чисто српским крајевима.⁸⁶ Вођа ХСС који је свој успон дуговао статусу жртве диктаторског режима сада користи управо правосудне институције монарходиктатуре и својим дојучерашњим савезницима а сада политичким противницима франковцима суди на основу закона о заштити државе пред Специјалним судом за заштиту државе.⁸⁷ У скаладу са гореизнесеним, Љотић је предвиђао брзи слом режима ХСС који се урушио захваљујући неспособности, корумпираности и политичкој непринципијелности свог вођства и његов нестанак у „другом таласу револуције“⁸⁸ под вођством франковаца и усташа који ће хрватске земље подвести под протекторат фашистичке Италије и нацистичке Немачке.

Необјављени извори:

Архив Југославије:

Централни пресбиро председништва министарског савета Краљевине Југославије (38).

Збирка Др Милан Стојадиновић (37).

Архив Србије: фонд Безбедносно-информативне агенције.

Архив Војске Србије: Пописник бр. 17.

Хрватски државни архив: Група VI.

Штампа:

Лист *Отаџбина* (Београд)

Лист *Билтен*

Литература:

Драгосављевић Василије, *Друга Европа и Краљевина Југославија: ЈНП Збор (1934-1941)*, Нови Сад 2022.

⁸⁵ Д. Љотић, „Природне последице споразума“, *Билтен*, год. I бр. 26, 4. 9. 1939.

⁸⁶ Д. Љотић, „Општински избори у Бановини Хрватској“, *Билтен*, год. II бр. 45, 12. 5. 1940.

⁸⁷ Д. Љотић, „Будак ће бити суђен и по закону о заштити државе“, *Билтен*, год. II бр. 40, 7. 3. 1940.

⁸⁸ Д. Љотић, „Усташки логори честитају рођендан поглавнику Павелићу“, *Билтен*, год. I бр. 17, 19. 6. 1939; *Karaula*, n. d., 395.

Драгосављевић Василије, ЈНП Збор и концепт српске државности, , *Наука и савремени универзитет: Савремено друштво и наука*, Ниш 2019, стр. 272-292.

Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941: I Друштво и држава*, Београд 1996

Ђурић Мишина Вељко, *Злочин је почео раније: Прилози за историју страдања Срба у бановинама Приморској и Савској 1934-1939 и Бановини Хрватској 1939-1941. године*, Београд 2004.

Karaula Željko, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb 2015.

Summary

Vasilije Dragosavljević

NEWSPAPERS PUBLISHED BY THE YUGOSLAV PEOPLE'S MOVEMENT ZBOR ABOUT THE POLITICAL AND SECURITY SITUATION IN THE BANATE OF CROATIA (1939-1940)

In this paper, I shall analyse a number of articles published by the Yugoslav People's Movement Zbor (JNP Zbor) in its party papers and newssheets, with the aim of reconstructing the attitude adopted by this political organization regarding the political and security situation in the Banate of Croatia in the period 1939-1940. In particular, the focus shall be on the process of the downfall of the regime established by the Croatian Peasant Party in the Banate of Croatia, which resulted from the persecution of Serbs and other non-Croat population and concurrent conflicts within the Croatian national movement. Special attention shall also be paid to the repressive measures taken by the Croatian Peasant Party regime against the Serbian population, whose sufferings were a prelude to the genocide that the Ustashe regime eventually perpetrated against the Serbs in the Independent State of Croatia (NDH) during the World War 2.

